

MŰHELY

BÁLINT FERENC – POLGÁR BALÁZS – PÓRSZÁSZ ANNA

HADTÖRTÉNETI RÉGÉSZETI KUTATÁS A KOMÁROM– HERKÁLYPUSZTAI „ULÁNUS-TEMETŐ”-BEN (2018–2019)*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc régészeti kutatása

Magyarországon a régészeti korszakok (őskor, római kor, népvándorlás, középkor és kora újkor) kronológiai záró határa az 1711. esztendő, ez azonban nem jelenti azt, hogy a XVIII–XX. század tudományos vizsgálatában ne lenne szerepe a régészeti kutatásnak, így a tájrégészetnek, a településrégészetnek, az épületrégészetnek, az ipari régészetnek, a néprajzi régészetnek, vagy éppen a hadtörténeti régészetnek.¹ A mai Magyarország, illetve a történeti Magyarország újkori hadtörténeti régészetéhez az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc archeológiája nyújthat szemléletes példákat.²

A katonai temetési helyek vizsgálata kapcsán különösen említésre méltóak az aradi vértanúk sírhelyeinek 1910-es, illetve 1930-as évekbeli azonosítása. Az aradi³ vár északi kapujánál kutatóárokkal azonosították 1912–1913-ban a golyó által kivégzett vértanúk sírhelyeit, s exhumálták Lázár Vilmos ezredes és Schweidel József vezérőrnagy földi maradványait is. Majd 1932–1933-ban az aradi vártól délre, gátépítés földmunkái következményeként sikerült rábukkanni, majd megásni a bitó általi halálra ítélt mártírok kivégzési, illetve temetési helyét. A kutatók megfigyelték a sírokba bedöntött bitófák maradványait, illetve exhumálták Aulich Lajos, Nagysándor József, Knezić Károly, Török Ignác és Poeltenberg Ernő tábornokok földi maradványait.⁴ Jelentős terepkutatások irányultak a szabadságharc Segesvárnál⁵ elesett költője, Petőfi Sándor őrnagy földi maradványainak megtalálására is. A Petőfi halálának feltételezett helyszínének tartott Ispán-kút mellett, a „Cionta-kert” területén végzett 1957. évi próbaásatás eredménytelen volt, a magyar–román kutatócsoportnak nem sikerült a földingatlanon honvéd temetési helyre bukkannia.⁶

* Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a kutatássorozat engedélyezéséért Komárom Város Polgármesteri Hivatalának. A 2018/2019. évi komáromi kutatómunka a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karával, a Klapka György Múzeummal, valamint a Kuny Domokos Múzeummal való együttműködés során valósult meg.

¹ A történeti régészet (historical archaeology) témakörének átfogó ismertetéséhez lásd: *Newman – Cranstone – Howard-Davis* 2001.; *Hicks – Beaudry* 2006.

² Érdeemes megjegyeznünk, hogy Magyarországon csupán egy napóleoni háborús csatater található, az 1809. évi kismegyeri csatater helyszíne ma Győr város külterületéhez tartozik, a csata egyik legjelentősebb topográfiai terepöntője a volt bencés magtár épülete (Arató utca) pedig napjainkban is áll.

³ Arad, Románia.

⁴ *Tóth* 2013.; *Az aradi golgotán*, 1933. 8. o.

⁵ Sighișoara, Románia.

⁶ *Petőfi-jelentés*, 1957. 255. o.

A szabadságharc ütközeteihez, csatáihoz köthető tömegsírok régészeti kutatására kevés példa áll rendelkezésre. Az 1849. évi vizaknai⁷ ütközet több hősi halottjának anae-rob körülmények között konzerválódott földi maradványa a viharos időjárásnak köszönhetően került napvilágra egy sóbánya aknájából 1890-ben.⁸ Az 1849. június 27-i ihászi ütközet tömegsírjait 1973-ban kutatták a pápai Helytörténeti Múzeum vezetésével: a településtől északra zajló próbafeltárások során sikerült azonosítani a korábban már megá-
 sított és exhumált sírok helyét.⁹ Az egri Dobó István Vármúzeum és a volt Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársai non-destruktív lelőhely-felderítést követően tárták fel az 1849. április 5-i (második) hatvani ütközet egy – 9 személy földi maradványait rejtő – tömegsírját a Hatvan városi Radnóti térnél 2010-ben.¹⁰ További példaként a Nemzeti Közszolgálati Egyetem kutatócsoportjának 2014–2015. évi Komárom környéki kutatásait említhetjük, melyek során az eredetileg a régi ácsi postaútnál felállított honvéd-
 emlékmű alapozása térségében vélhetően egy, az 1849. évi ácsi harcokhoz köthető, ismeretlen időpontban feltárt tömegsír helye került lokalizálásra.¹¹

A történeti Magyarország területén kevés, a szabadságharchoz köthető csatatér-régészeti vagy egyéb konfliktusrégészeti vonatkozású kutatás ment végbe napjainkig. Négyesi Lajos 2009–2010-ben az erdélyi Gyergyóújfalu¹² mellett futó régi parajdi sóútnál azonosította az 1849-ben elásott (majd a szabadságharc után megtalált és elszállított) Gábor Áron-ágyúk rejtési helyét. Az írásos forrásokkal is adatolható esemény helyszínét tárgyi emlékekkel (köztük egy trónfosztás utáni magyar csákódísszel) is sikerült hitelesítenie a terepi munkálatok által.¹³ Szintén Négyesi Lajos az 1710. évi romhányi csata fémkereső műszeres terepbejárása során bukkant az orosz intervenciós hadsereg katonáinak Romhány körüli táborozásának emlékeire (köztük 5 darab számozott, vadászrezedhez köthető gombra) 2010-ben.¹⁴ A Csorna városát elkerülő autótút északi ágának építéséhez kapcsolódó megelőző régészeti feltárás alatt az 1849. évi csornai ütközet több lelete (így egy cs. kir. számozott vadászrezed-gomb, egy kézi tüzfegyver elsütő szerkezetéhez tartozó kovakő) került napvilágra 2013-ban. A Maros Megyei Múzeum,¹⁵ a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum 2018-ban kezdte meg az 1849. évi segesvári ütközet terepi kutatását. A munkálatok első fázisában sikerült tárgyi emlékekkel (kézi tüzfegyver-lövedékek, tűzérési emlékek, csákódísz) hitelesíteni a magyar balszárny felállításának helyét az Ördög-erdőnél. Majd a Segesvár környéki terepkutatások a 2019. évben folytatódtak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézetének bevonásával. A terepbejárások újabb szakaszában lehetőség nyílt azonosítani az orosz jobbszárny és a magyar balszárny küzdelmének pontos helyét a segesvári erdőben.¹⁶ Sajnálatos módon kevés, erősítésekhez köthető kutatást említhetünk meg csak felsorolásunkban: Csikány Tamás és Rácz Mikós az 1849. évi cibakházi hídfőarc két sáncerődítését, egy hat-

⁷ Ocna Sibiului, Románia.

⁸ *Melles* 1890. 3–4. o.

⁹ *Huszár* 1998. 112. o.

¹⁰ *Nagy* 2013.

¹¹ *Fritz – Négyesi – Szabó et al.* 2015.

¹² Suseni, Románia.

¹³ *Négyesi* 2014.

¹⁴ *Négyesi* 2010. 865–866. o.

¹⁵ Târgu Mureș, Románia.

¹⁶ *Polgár – Soós* 2018.; *Polgár – Soós* 2019.

szög és egy fél hatszög alaprajzú „kiserődjét” azonosította és helyezte hadtörténeti kontextusba 2009-ben.¹⁷ Víz alatti régészeti vonatkozású felfedezés a Duna gönyűi szakaszán, mederkotrás révén lokalizált, 1849-ben kilőtt és felrobbant cs. kir. hadianyag-szállító uszály emlékeinek a megtalálása. A lelőhelyen a Hadtörténeti Múzeum az Argonauta Kutatócsoporttal kezdeti terepi kutatást 2011-ben, amely során egy mozsárbomba és több bombarepez is napvilágot látott, a bécsi Kriegsarchiv gyűjteményében fennmaradt cs. kir. jelentések alapján pedig teljes mértékben rekonstruálható volt az uszály pusztulása, valamint a hadianyag-rakomány összetétele.¹⁸

Az 1849. augusztus 3-i komáromi ütközet

Az 1849. augusztus 3-i komáromi harcok egyik legjelentősebb magyar nyelvű forrását Klapka György (1820–1892) tábornok *Emlékeimből* című – Gonda József közreműködésével – 1886-ban Budapesten kiadott visszaemlékezései képezik.¹⁹ Az emlékirat-irodalomból meg kell említenünk Szillányi Péter (1822–1871) honvéd alezredes német nyelvű, *Komorn im Jahre 1849, mit besonderem Hinblick auf die Operation der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag* címmel, Lipcsében 1851-ben, térképmelléklettel közölt munkáját.²⁰ A komáromi harcok további jelentős leírásaként tartható számon Bátori Sulcz (Schultz) Bódog (1804–1885) ezredes Egervári Ödön által összeállított életrajzának részlete.²¹ Az 1870-ben kétszer is megjelentetett, négy térképmelléklettel kísért emlékiratként megnevezett munkát a *Fővárosi Lapok* 1870. január 27-i ismertetése kritikával illette: „E könyvet pedig Egervári írta, valószínűleg Sulcz Bódog följegyzései után”.²² A zárszóban Egervári egyébként maga is kitért rá, hogy Sulcz Bódog rendelkezésére bocsátott emlékiratai alapján készítette el művét.²³ Szinnyei József (1830–1913) főhadnagy 1887-ben kiadott naplója további jelentős forrása az összecsapásnak,²⁴ érdemes továbbá megjegyeznünk, hogy Szinnyei hiráda nemcsak a hadműveletekbe ad betekintést, hanem az ostrom mindennapjaihoz is értékes információkat szolgáltat. A komáromi kitörést tárgyaló hadtörténeti munkák sorát Friedrich Wilhelm Rüstov porosz katonai író *Geschichte des ungarischen Insurrektionskrieges in den Jahren 1848 und 1849* című, Zürichben 1860–1861-ben megjelentetett, majd 1866-ban Áldor Imre és Vértesi Arnold fordításában magyar nyelven is kiadott kétkötetes monográfiájának részlete nyitja meg.²⁵ A hadtörténeti értekezések felsorolását Gelich Richárd és Breit József 1882-ben és 1898-ban megjelentetett, három-három kötetes monográfiájával folytathatjuk.²⁶ Az 1849. évi július 30. és augusztus 3. közötti komáromi kitörést újabban Szénássy Zoltán, illetve

¹⁷ Csikány – Rácz 2009.

¹⁸ Polgár – Schmidt Mayer 2013.

¹⁹ Klapka 1886. (Második rész. Függelék. VII. Kitérés Komáromból 1849. augusztus 3-án.) 264–266. o.

²⁰ Szillányi 1851. 143–153. o.

²¹ Bátori Schulcz eml. 1870. A herkály elleni kitörés, 1870. 90–96. o. A cs. kir. herkálypusztai sáncok elleni támadás szövegét A *Honvéd* 1870. február 24-i száma is közölte térképmelléklettel: *Komárom összes mellék erődítéseinek s környékének vázlata 1849-ik évi állapotban*. A herkály elleni kitörés, 1870. 50–52. o.

²² Megjelent: Bátori Schulcz eml. 1870. 91. o.

²³ Bátori Schulcz eml. 1870. [Zárszó.] 127. o.

²⁴ Szinnyei 1887. 186–190. o.

²⁵ Rüstov 1866. II. k. 410–418. o.

²⁶ Gelich 1882. III. k. 890–897. o.; Breit 1898. III. k. 303–311. o.

Petheő Attila helytörténészek, valamint Kedves Gyula és Hermann Róbert hadtörténészek szintetizálták.²⁷

A továbbiakban az 1849. évi komáromi kitörés eseménytörténetét foglaljuk össze. Komárom védereje az 1849. július–augusztusi kitörés hadműveletei előtt 18 000–19 000 főben és 292–358 lövegben állapítható meg, a raktárakban pedig 5000 gyalogsági löfegyver, 1000 mázsa lőpor, 1000 mázsa salétrom, valamint 2-4 hónapra elegendő élelmiszer és takarmány volt felhalmozva. A várost ostromló sereg nagysága július 23-ától a védőkénél kisebb volt, a II. hadtest ereje 13 300 főben és 71 lövegben adható meg. A Duna bal partján Gustav Pott vezérőrnagy dandárja öt gyalogzászlóaljjal, két lovasszázaddal és hat ágyúval Martosnál,²⁸ Ógyallánál,²⁹ Bagotánál,³⁰ Hetényenél,³¹ Kurtakeszinél³² és Marczalházánál,³³ a Duna jobb partján Joseph Barco báró vezérőrnagy dandárja hat gyalogzászlóaljjal, két lovasszázaddal és 20 ágyúval Ácsnál, Herkálnál, Csémnél és Mocsánál foglalt állást. A Csallóközt Karl Liebler vezérőrnagy dandárja szállta meg öt gyalogos zászlóaljjal, két lovasszázaddal, valamint 45 ágyúval. A tatai cs. kir. helyőrségen való rajtaütés során az ostromlók teljes hadrendjét mutató iratanyag került a védők kezére, ezt követően Klapka György haditervet dolgozott ki a Komáromot zár alatt tartó teljes ellenséges sereg bekerítésére (1. kép).

A komáromi kitörés a Duna bal partján kezdett hadműveletekkel indult el a július 29-éről 30-ára virradó éjjelen. Kosztolányi Mór ezredes a hajnali órákban három gyalogos zászlóaljjal, négy lovasszázaddal és egy lovasüteggel támadta meg a hetényi cs. kir. erőket. A folyamatosan hátráló ellenség végül a bajcsi erdőnél vívott utóvédharcot követően a Zsitva mögé húzódott, majd Érsekújvár felé vonult vissza. Rakovszky Sámuel ezredes három gyalogos zászlóaljból, három lovasszázadból és egy ütegből álló hadoszlopa megkésve egyesült Kosztolányi erőivel, így nem sikerült végül Pott dandárját bekeríteni, jóllehet a dandár veszteségei meghaladták a 200 főt.

A Duna jobb parti ostromzárának szétverésére, illetve a jobb parti cs. kir. erők bekerítésére öt hadoszlop indult. A haditerv szerint Kosztolányi ezredes hadoszlopának három gyalogos zászlóaljjal, két lovasszázaddal és egy üteggel Mócsa, Csém, majd Herkály irányába kellett támadnia, tartalékát Krivácsy József alezredes három gyalogos zászlóalj, két lovasszázad és egy üteg alkotta hadoszlopa adta. Schultz ezredes 8 gyalogos századot, négy és fél lovasszázadot és három és fél üteget számláló hadoszlopának közvetlenül a herkályi osztrák sáncok, míg Janik János ezredesnek három gyalogos zászlóaljjal és egy üteggel az Ácsi erdőbeli cs. kir. erők ellen kellett felvonulnia. Ezzel párhuzamosan Aschermann (Assermann) Ferenc ezredes hadoszlopának hat gyalogzászlóaljjal, négy lovasszázaddal és egy üteggel Almás elfoglalása után a Concó-patak bal partja mentén haladva kellett a cs. kir. erők hátába kerülnie. Az összecsapások augusztus 3-án a reggeli órákban kezdődtek. Aschermann ezredes Almásnál megverte Sternfeld őrnagy három

²⁷ Szénássy 1989. 182–184. o.; Szénássy 1992.; Petheő 1999. 86–94. o.; Kedves 1994.; Hermann 1999. 270–271. o.; Hermann 2004. 358–361. o.

²⁸ Martovec, Szlovákia.

²⁹ Hurbanovo, Szlovákia.

³⁰ Bohatá, Szlovákia, ma Hurbanová városrésze.

³¹ Chotín, Szlovákia.

³² Krátke Kosihy, Szlovákia, ma Marcelová városrésze.

³³ Marcelová, Szlovákia.

gyalogoszászadot, egy lovasszászadot és egy fél úteget számláló csapatát, majd Tömördre vonult. Ekkor Kosztolányi és Krivácsy ezredek is megindultak hadoszlopaikkal Mőcsa ellen, ahol több mint 2500 szarvasmarhát zsákmányoltak az ellenségtől. Az osztrákok a gyenge csémi sáncokat végül harc nélkül feladták 3 óraker, Franz Colloredo-Mannsfeld herceg altábornagy hadosztályparancsnok – Schultz és Janik hadoszlopainak a herkályi tábor és az Ácsi erdőnél való megjelenése után – 15 gyalogoszászadot, egy negyed lovasszászadot és 14 löveget koncentrált a herkálypusztai sáncoknál. Klapka Aschermann késésétől függetlenül elrendelte Kosztolányi, Krivácsy és Schultz hadoszlopai számára a herkályi sáncok elleni támadást (2. kép). Az ütközetet eldöntő, 5 óraker kezdődő rohamról Klapka György a következőképpen számolt be emlékirataiban:

„Előnyomuló útegeinket a sánczokból hatalmas ágyútűz üdvözölte, és az ellenség tűzérsege, nagyobb kaliberű ágyúkkal rendelkezve, nem kevés pusztítást okozott sorainknak. Beláttam, hogy itt nem szabad sokáig késlekednem, azért a csapatokat rohamra indítottam, s egyszersmind Sulcznak meghagytam, hogy a sáncokat en front támadja meg. Sulcz ennek a megbízatásnak hősi bátorsággal felelt meg; övé és az általa vezetett gyöngé hadé a napnak pálmája. Feltartóztathatatlanul rohantak e hősök, csatarendben, a lovaság és tűzérseggel két szárnyukon, s csupán egy gyenge csatárlánczot küldve előre, «éljen a magyar!» kiáltással a legiszonyúbb kartács- és puskatűzben egész az ellenség mellvédéig. Az ellenség a többi csapatok gyors előnyomulása folytán a bekerítettéstől félvén és a páratlan merész támadás által soráiban megingatván, a sáncok tovább védelmezésével fölhagyott, és rendetlen futásban Ácsra vonult.³⁴

Schultzék előnyomulását azonban megakasztotta a közeli dombon álló osztrák 6 fontos üteg. A Joseph Scherpon³⁵ főhadnagy vezette üteg kitartóan tüzelt annak dacára, hogy magyar részről hamarosan két és fél 6 fontos üteg viszonzotta a lövéseket. Az osztrák ágyúk fedezetül a cs. kir. 1. ulánusezred öt szakasza szolgált, amelyet személyesen az ezredparancsnok, Hermann von Nostitz-Rieneck vezetett. Az ulánusok sikerrel akadályozták meg a magyar lovasságot Scherpon lövegeinek bekerítésében. A mintegy másfél órás tűzérsegi párbaj után az osztrák üteg két sérült lövegét hátrahagyva az ulánusok fedezete alatt visszavonult. Kitartásuk tette lehetővé, hogy a Barco-dandár maradéka eljusson a lovadi hídhöz, majd átkeljen a Dunán.³⁶ Aschermann hadoszlopa elkésve csak akkor érkezett meg Lovadhoz, amikor az osztrák erők már átkeltek a hadihídon és elkezdték lerontani azt.

Bár az ostromló cs. kir. erők újra kicsúsztak a magyar gyűrűből, Klapka jelentős készleteket ragadott el. Augusztus 3-án a védők kezére került 3000 kézi tűzfegyver, 7 ép és 14 elrontott löveg, illetve több mint 2500 szarvasmarha. Augusztus 4-én Gönyűn Aschermann ezredes további 700 mázsa lőport zsákmányolt. Az osztrákok embervesztései 1000 hadifogolyban és 300 halottban, a magyar sereg esetében 80 halottban állapíthatók meg.³⁷ (Az osztrák katonaság részéről a cs. kir. 10. gyalogezred zászlóaljai, valamint

³⁴ Klapka 1886. 265. o.

³⁵ Joseph Scherpon (1824–1896). A haditettért először a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta meg, majd 1850-ben a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét is odaítélték neki.

³⁶ Szillányi 1851. 149–150. o.

³⁷ A hadműveletekhez lásd: Szillányi 1851. 89–91., 143–153. o.; Rüstov 1866. II. k. 410–418. o.; Bátori Schulcz eml., 1870. 90–96. o.; Gelich 1882. III. k. 890–897. o.; Klapka 1886. 264–266. o.; Szinnyei 1887. 186–190. o.; Breit 1898. III. k. 303–311. o.; Kedves 1994.; Petheő 1999.; Hermann 1999. 270–271. o.; Hermann 2004. 358–361. o.

a cs. kir. 21. gyalogezred 1. Landwehr-zászlóalja szenvedte el a legsúlyosabb veszteségeket Herkálypusztánál.³⁸) A *Vasárnapi Ujság* 1892. május 22-i számának egyik publicisztikai írása a következőképpen összegezte a komáromi kitörést: „Augusztus 3-án Klapka a helyőrség egy részével oly sikerült kirohanást tett, hogy az ellenséget Győrön túl kergette, ágyúút, pénztárát elfoglalta, s a vár élelmezésében mutatkozó hiányokat pótolta.”³⁹

A herkálypusztai „ulánus-temető”

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc komáromi harcainak jelentős emlékhelye a ma Komárom külterületéhez tartozó „ulánus-temető” (3–4. kép).⁴⁰ A Zichy család földbirtokán kialakított, később valódi temetőként is funkcionáló emlékhelyen a cs. kir. hadsereghez kötődő három emlékmű, illetve két síremlék került elhelyezésre a szabadságharc utáni években.⁴¹ A továbbiakban ezen köemlékek állításának történetét tekintjük át.

Az ulánus-emlékmű (5. kép) felavatásának pontos időpontja nem ismert, az 1897-ben megjelentetett Carl Fischer von Wellenborn-féle ezredtörténet ugyan részletesen leírta a köemléket, annak felállításáról azonban nem közölt információkat.⁴² Mivel az alakulatot Komárom 1849. évi kapitulációja után a felső-magyarországi bányavárosokba vezényelték (az ezredtörzs Besztercebányára települt), a tisztikarnak szervezett megemlékezésre, emlékműállításra nem volt lehetősége a harcok helyszínén. A herkálypusztai emlékmű így nagy valószínűséggel az ezredparancsnok, Hermann von Nostitz-Rieneck⁴³ ezredes egyéni kezdeményezése révén valósulhatott meg. Erre a von Wellenborn-féle ezredtörténetben is találunk utalást, illetve a feltételezés megerősíti maga az emlékmű felirata is.⁴⁴ Nostitz-Rienecknek az 1849. augusztus 3-án Komáromnál mutatott helytállásáért a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét ítélte oda a rendkáptalan 1850. március 26-án. Joggal feltételezhetjük, hogy az emlékmű állítása a magas kitüntetés elnyerésével is össze-

³⁸ A Barco-dandár augusztus 8-án kelt veszteségi jelentése szerint a cs. kir. 10. gyalogezred jelen lévő három zászlóaljából elesett 4 tisztt és 111 legény, megsebesült 42 legény, fogságba esett három tisztt és 85 legény, továbbá eltűnt egy tisztt és 60 legény. A 21. gyalogezred Landwehr-zászlóaljából elesett két tisztt és 58 legény, megsebesült egy tisztt és 23 legény, fogságba esett 4 tisztt és 132 legény, eltűnt 110 legény. Az ulánusok közül elesett 10 legény, és elpusztult 10 ló, megsebesült két tisztt (gróf Gustav Messéy de Bielle 1. osztályú százados és Franz Bohacz alhadnagy), 7 legény és három ló, fogságba esett Georg Guttwein 2. osztályú százados. A 10. gyalogezred 1888-ban kiadott ezredtörténetének adatai szerint az alakulat veszteségei a következők voltak: két tisztt és 54 legény elesett, megsebesült három tisztt és 35 legény, fogságba esett 6 tisztt és 13 legény, eltűnt 277 legény. Utóbbi azonban megjegyzi, hogy az adatok főként az első két zászlóaljra vonatkoznak, mert a 3. zászlóalj nagy veszteségei miatt nem lehetett megállapítani az elesettek és az eltűntek pontos számát. A bécsi Kriegsarchivban őrzött halotti anyakönyvek igen kevés katonát adatlolnak: a 10. gyalogezredből egy főt (Albert Pawalek tizedes), az 1. ulánusezrednél 5 főt (Franz Meczny, Paul Glovaczky, Valentin Drozd, Michael Pietnica, Onufri Pačak ulánusok) regisztráltak, az információk szerint valamennyiüket a csatatéren temették el. Kriegsarchiv Wien (KA), Alte Feldakten Karton 1874. II. Armeeokorps unter Csorich 1849-8-117c.; Geschichte 1888. 555. o.; KA Militärmatriken, Bd. 1364, 1850, Pag. 40.; Bd. 2924, Pag. 25. (Ezüton is szeretnénk megköszönni Hermann Róbertnak és Solymosi Józsefnek, hogy a hivatkozott dokumentumokra felhívták a figyelmünket.)

³⁹ *Klapka* 1892. 354. o.

⁴⁰ A földingatlan helyrajzi száma: 0177.

⁴¹ Az „ulánus-temető” XIX. században emelt köemlékeinek leírását a *Függelékben* adjuk közre.

⁴² *Wellenborn* 1897. 305. o.

⁴³ Hermann von Nostitz-Rieneck birodalmi gróf (1812–1895).

⁴⁴ *Wellenborn* 1897. 305. o.

függésbe hozható. Mivel Nostitz-Rieneck ezredes 1851 augusztusában történt vezérőrnagygyi kinevezéséig állt az alakulat élén, így a köemlék állítását 1850–1851-re tehetjük.

A cs. kir. 10. sorgelegezred emlékkövének felavatására a komáromi várparancsnok, Simunich⁴⁵ altábornagy jelenléte mellett a 10. sorgelegezred egy teljes zászlóaljának részvételével került sor 1850. július 9-én. Az avató ünnepség, melyről több forrásból is értesülhetünk, gyászmisével vette kezdetét, amelyet az emlékmű mellett kialakított sátorkápolnában celebrált a 10. sorgelegezred római katolikus tábori lelkésze, Johann Skrzynski, aki a mise után lengyel nyelvű prédikációt is tartott.⁴⁶ Ezt követte a köemlék felszentelése, amelyben Benke Mihály mocsai plébános, valamint a tatai piarista kolégium igazgatója, Kucserik Sándor⁴⁷ is segédkezett. Az egyházi szertartás után gróf Cajetan Alcaini⁴⁸ ezredes mondott beszédet, majd a kirendelt zászlóalj katonái háromszoros sortüzet lőttek az elesettek emlékére. A köemlék felállításában két helyi polgár, az öszönyi Lackner Mátyás,⁴⁹ a Zichy család tisztartója, valamint egy Leiss nevű komáromi kereskedő is közreműködött. A beszámoló ugyancsak megemlékezett August Baumann cs. kir. főhadnagy (†1849) sírkövééről, amely a sorgelegezred emlékműve mellett helyezkedett el.⁵⁰ A herkálypusztai harcokban elesett főhadnagy síremléke tehát vagy az ezred-emlékművel egy időben, vagy még előtte, 1849–1850-ben készülhetett el.

A cs. kir. 4. gyalogezred emlékművének (6. kép) felavatásáról az 1879-ben kiadott ezredtörténet ad részletes leírást.⁵¹ A Komáromban állomásozó ezred tisztikara 1851-ben határozta el emlékmű állítását, amellyel az ezred 1849. július 2-án és 11-én elesett katonáiról kívánt megemlékezni. Az avatóünnepségre 1851. július 9-én került sor, amelyen az ezred 1. és 2. zászlóalja vett részt Johann Pöck alezredes⁵² vezetésével, aki a betegségből lábadozó ezredparancsnokot⁵³ helyettesítette. Az esemény díszvendége báró Paumgarten⁵⁴ vezérőrnagy volt, az ezredet magában foglaló gyalogdandár parancsnoka, de a helyőrség számos tisztje és sok érdeklődő is megjelent az ünnepségen. A ceremónia hasonlóan folyt le, mint a 10. sorgelegezred emlékművének avatásakor: a tábori kápolnában celebrált misét Pöck alezredes beszéde követte, majd az emlékmű megáldása után a két felsorakozott zászlóalj háromszoros sortüzet lőtt.⁵⁵

Az „ulánus-temető”-nek a történeti hagyományok szerint a herkálypusztai harcokhoz köthető temetési helyét egy, a felállítás időpontjára pontosan nem utaló és írásos forrásokkal sem keltezhető kőkereszt jelöli (7. kép). A kereszt talapatának oldalán olvasható „Fertőy” jelzés (8. kép) szerint az emlékművet Fertőy Imre⁵⁶ komáromi kőfaragómeszter készítette. Sajnos arról nincs információ, hogy Fertőy mikor kezdte meg működését Komáromban, de egy újsághirdetése alapján 1875-ben már biztosan rendelkezett műhely-

⁴⁵ Balthasar von Simunich báró, cs. kir. altábornagy (1785–1861).

⁴⁶ Az ezredet Przemysl környékéről egészítették ki, ennek megfelelően az ezrednyelv a lengyel volt.

⁴⁷ Kucserik Sándor (1804–1895) kegyes tanítórendi áldozópap és igazgató-tanár.

⁴⁸ Cajetan Alcaini gróf, cs. kir. ezredes (1792–1854).

⁴⁹ Felsőöéri Lackner Mátyás (1784–1860).

⁵⁰ Das 10. Infanterie-Regiment 1850. 393. o. Vö.: Geschichte 1888. 573. o.

⁵¹ *Treuenfest* 1879. 617–619. o.

⁵² Johann Pöck (Böck) cs. kir. alezredes (1802–1869).

⁵³ Albert Fürst cs. kir. ezredes (1796–1855).

⁵⁴ Franz von Paumgarten báró, cs. kir. vezérőrnagy (1811–1866).

⁵⁵ *Treuenfest* 1879. 617–619. o.

⁵⁶ Fertőy (Fertői) Imre (1844–1900).

lyel a városban.⁵⁷ Életkorát figyelembe véve feltételezhető, hogy az emlékművet legkorábban 1870 körül készíthette el. A *Komáromi Lapok* 1894. augusztus 4-i számában, egy, a komáromi kitérősről szóló közlésben viszonylag részletes leírást olvashatunk az „ulánus-temető” tömegsírnak vélt sírhelyére vonatkozóan:

„Nagyon érdekes a temető-bejáratától jobbra a temető sarkában emelkedő nagy, mintegy 8 méter hosszú és 5 méter széles sírhalom emlékköve. Mindenesetre közös sír. Ki tudja hányan s kik nyugsznak alatta? A felirat erre nézve mit sem árul el. Csak az a bizonyos, hogy az 1849-iki ácsi csatákban elhullott katonák hamvai pihennek ott. A honvédvagy az osztrák seregből valók-e, vagy mind a kettőből közösen? mi sem jelzi. A német nyelvű felirat arra vall, hogy a hadsereg köréből gondoskodtak az egyszerű márványkereszt felállításáról. Herkály-pusztai régi lakosok határozottan azt állítják, hogy ez honvéd sír. Igaz-e? Ki tudna erre felvilágosítást adni? Valóban érdekes volna e kérdésekre választ nyerni. Milyen szép, milyen felemelő és tiszteletreméltó lenne, ha az derülne ki, hogy csakugyan honvédsírt látott el emlékkal a lovagias ellenfél kegyelete? Mindenesetre feltűnő, hogy míg a többi emlékkövek feliratai világosan megmondják: kinek és ki állította azokat; ez emlék rövid felirata csak ennyi: 1849 Den tapferen Kameraden. A titokzatos-ságot és érdekességet még növeli az is, hogy a többiekhez képest ez a sír gondozottabbnak látszik s a keresztjén friss koszorú függ. Vajjon ki tette oda?”⁵⁸

Az „ulánus-temető”-t több visszaemlékezés és újságcikk is említette a XIX–XX. században. Az 1890-es években a cs. és kir. 12. gyalogezred egyéves önkénteseként, majd tartalékos tisztjeként a városban szolgáló Heltai Jenő⁵⁹ emlékezett meg róla, hogy a menetgyakorlatok végcélja számos alkalommal az „ulánus-temető” volt.⁶⁰ A szintén Komáromban katonai szolgálatot teljesítő Tóth-Kurucz János⁶¹ tanító a következőképpen írt a temetőről 1903-ban: „Gyakorlatok alatt a nyáron Komáromban, az ácsi honvédemléknél megállni sem volt szabad, de ugyanazon a tájon lévő ulahner Friedhofra felhívták figyelmünket és mindig zum Gebet⁶² volt.”⁶³ A komáromi Klapka-szobor felavatása kapcsán egy kisebb sajtópolémia alakult az „ulánus-temető”-vel a középpontban 1896-ban. A *Budapesti Hirlap* 1896. november 16-i számának közlése szerint a szoborbizottság az avatás reggelén egyaránt megkoszorúzta az ácsi honvédemlékművet és a herkályi ulánus emlékművet. A tudósítás második része azonban nem felelt meg a valóságnak: a komáromi sajtó (a *Komáromi Lapok*, illetve a *Komárommegyei Értesítő*) igen határozott hangnemben cáfolta a herkálypusztai koszorúzásra vonatkozó értesülést. A *Komáromi Lapok* újságírója még a helyi lakosokat és a közelben legettető juhászokat is kikérdezte, de mindannyian tagadták, hogy bármiféle megemlékezés történt volna az „ulánus-temető”-ben a Klapka-szobor avatásának idején.⁶⁴

A XX. század harmincas éveiben a temető még viszonylag jó állapotban volt, a lakosság körében pedig különféle elgondolások keltek életre a hellyel kapcsolatosan. Például

⁵⁷ Fertőy 1875. 4. o.

⁵⁸ Az ácsi csata és emlékei, 1894. 3. o.

⁵⁹ Heltai (Herzl) Jenő (1871–1957).

⁶⁰ *Heltai* 1938. 3. o.

⁶¹ Dr. Tóth-Kurucz János (1878–1969).

⁶² Imáhozl! (ném.)

⁶³ Esetek, 1903. 6. o. (*Fehér* 2010. 42. o.)

⁶⁴ A megcsúfolt Komárom, 1896. 2. o.; Klapka-szobor ünnepély, 1896. 2. o.

egy 1930-ban készített, az ulánusok emlékművét ábrázoló fotó hátuljára a következőket jegyezte fel – nyilvánvalóan tévedésből – a fényképész: „Gróf Schwalier ulánus ezredes sírja”.⁶⁵ A *Komárommegyei Hírlap* pedig a következőket írta a temetőről 1933-ban: „Uhlansenfriedhof»-nak magyarul »ulánusok temetőjének« nevezett nagyherkálypusztai temető, ahol az ütközetben majdnem az utolsó emberig elvérzett egyik osztrák ulánus-ezred halottait – ezek között az ezrednek igen sok osztrák mágnás családból származó tisztjét – temették el.”⁶⁶ – A helyi lakosság már a XIX. században temetkezett a területre. A temető egyik legkorábbi feliratos köemléke Krisztl Antal (†1859) „herkáli vidékvadász” sírköve (9. kép). A sírfeliratok alapján a legutolsó temetés 1980-ban történt.⁶⁷ Az „ulánus-temető” ezredemlékművei ma már nem eredeti helyükön találhatók. A Komáromi Városszépítő Egyesület tagjai 1988-ban áthelyezték a három köemléket az Igmándi erőd kapuja előtt a sáncművön kialakított plató területére.

A földhányással körülkerített, megközelítőleg 4125 m²-es alapterületű temető téglalap alakú alaprajzot mutat. Mai járószintje a Balti-tenger szintje feletti 125 és 128 m-es magassággal bír, a talajfelszín az északi, illetve a keleti oldala felől emelkedik markánsan annak nyugati és déli oldala felé. A temetőt szegélyező földhányás napjainkban is jól azonosítható, legjobb állapotban fennmaradt, megközelítőleg 3 m széles és 50 cm magas szakasza az északi és a keleti oldal mentén található.

A 2018–2019. évi régészeti kutatás

Hagyományosan a hadisírok három főbb csoportját különíthetjük el: jelképes sírok (emberi maradványok nélküli emlékhelyek); tényleges, elsődleges vagy másodlagos katonai temetési helyek (egyéni- vagy tömegsírok); emberi maradványok extrém eltemetődési helyszínei (például roncslelőhelyek).⁶⁸

A terepi kutatás kezdetekor kérdéses volt, hogy az „ulánus-temető” földhalommal is jelölt sírja (7. kép) esetében szimbolikus emlékhelyről vagy tényleges katonai temetési helyről van-e szó? További kérdésként merült fel, hogy a temetési hely csak a cs. kir. hadsereg vagy a magyar honvéd sereg katonáinak a földi maradványait is rejti-e. (A *Magyarország vármegyéi és városai* című könyvsorozat Komárom vármegyét és Komáromot leíró részében az alábbi olvashatjuk a herkálypusztai temetőről: „Az Ószönyhöz tartozó Herkály pusztai temetőjében fekszenek az 1848/49-iki szabadságharcban, a község alatt elesett honvédek és osztrák katonák”.⁶⁹) A Hadtörténeti Múzeum a komáromi Klapka György Múzeummal és a tatai Kuny Domokos Múzeummal végzett hitelesítő terepi kutatást a herkálypusztai „ulánus-temető”-ben 2018–2019-ben,

⁶⁵ Az archív felvételért Legát István helytörténeti gyűjtőnek mondunk köszönetet.

⁶⁶ 1849. augusztus 3. 1. o. (Megjegyzendő, hogy az ezrednek négy tisztje esett el a magyarországi harcok során. Egyikük Heinrich von Esebeck báró százados, az 1849. április 26-án vívott első komáromi csatában halt meg. Őt azonban nagy valószínűséggel nem Herkályon temették el.)

⁶⁷ A temetőben két, XX. századi katonai vonatkozású síremlék található. Balaskó József 1930-ban elhunyt csendőr törzsőrmester sírja mellett Papp Eleménné Lészai Mária (1879–1946) sírköve állít emléket az 1943. január 18-án, Novij Oszkolnál (Oroszország) hősi halált halt vitéz Raffay György ezredesnek (született: 1896) és az 1945. október 5-én, szovjet hadifogságban elhunyt Pap Tibor őrnagynak (született: 1905).

⁶⁸ *Sutherland – Holst* 2005. 28–30. o.

⁶⁹ *Borovszky* 1907. (Ószöny.) 114. o.

a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar által kezdeményezett geofizikai felmérést követően.

A kutatás első fázisára 2018. szeptember 5-e és 7-e között került sor. A munkálatok kezdő napján az emlékműtől északra egy 7 m hosszú és 0,8 m széles, északnyugat–délkeleti irányítású kutatóárkot (2018/1. sz. kutatóárok) nyitottunk (10. kép). A modern kori talajfelszíntől mért 50-60 cm-es mélységben sikerült XIX. századi kultúrreteget találni, a sírgödörnek viszont még nem tudtuk megfigyelni a szélét. Másnap a 2018/1. kutatóárok-tól délnyugatra – a kutatóárok vonalára merőlegesen – egy 1,15 m hosszú és 0,8 m széles, illetve egy 1 m hosszú és 0,8 m széles bővítést (2018/1a–1b jelű szonda) nyitottunk. A 2018/1a jelzésű szonda délnyugati felében megtaláltuk a temetési hely gödrének keleti szélét, a 2018/1b jelzésű kibővítésében pedig sikerült megfigyelni a sírgödör északi szakaszát. A sírgödör pontos térbeli kiterjedésének megállapítása céljából három újabb, 1 m hosszú, 0,8 m széles kutatóárkot (2–3–4. sz. kutatóárok) nyitottunk. A 2018/2. jelzésű árokkal a sírgödör északnyugati, a 2018/3–4. számú árok révén annak nyugati és déli oldalát azonosítottuk. Újabb szonda ásásával a sírhalom emlékmű felőli, délkeleti oldalát nem vizsgáltuk a már megsüllyedt és enyhén megdőlt köemlék veszélyeztetésének lehetősége miatt. A terepi kutatás második állomásának elvégzésére november 5–6-án került sor, a 2018/1a szondában folytatott további munkálatok célja a tömegsír lehetséges mélységének megállapítása, becslése volt. A szonda aljában való további mélyülést követően, annak délnyugati részében, a temető mai járószintjétől mért 85 cm-es mélységben (a temetési hely földhányásának legnagyobb magasságától mérve 158 cm mélyen) in situ borda- és csigolyadarabokat figyeltünk meg (11. kép). A csontokat lóhoz tartozó maradványokként interpretáltuk. A lócsontok alatt további állati (vagy emberi) csontváz részlete nem volt látható, a megfigyelt maradványok alatt már csak az altalajt találtuk.

A régészeti kutatás 2019. március 19-e és március 29-e között folytatódott. A munkálatok újabb szakaszában az emlékműtől északnyugatra – a temetési domb elbontását követően – egy 570 cm hosszú és 100 cm széles kutatóárkot (2019/1. sz. kutatóárok), valamint egy arra merőleges 450 cm hosszú és 120 cm széles árkot (2019/2. sz. kutatóárok) nyitottunk tanúfal meghagyásával (12. kép). A 2019/2. számú árok betöltésében két gránatrepeszt találtunk (13. kép). A repeszek mérete 10×8,5 cm és 10×6,5 cm, falvastagságuk 2-2,5 cm volt. A leletek egy 1811 M 7 fontos rövid- vagy egy 1842 M 7 fontos hosszútarack 14,45-14,92 cm átmérőjű lövedékeihez tartozhattak eredetileg.⁷⁰ A meszes berétegződéseket tartalmazó betöltés alján, a modern kori talajszinttől mért 80-100 cm mélységben több ló csontvázának részletét figyeltük meg (14. kép). A sírgödör betöltését alapvetően szürkésbarna–sárga színű homok képezte, az állati maradványoknál vörösesbarna, illetve fehér színű berétegződést találtunk. A sírgödör alján sikerült a sárga színű, homokos altalajt is megfigyelni.

A kutatás 2019. július 17-e és augusztus 13-a közti szakaszában végbement a tanúfal elbontása és a lócsontvázak felső sorának a teljes kibontása. A munkálatok végére egy sorban, összesen 9 ló váza vált (teljesen vagy részleteiben) dokumentálhatóvá az egyben-nyitott két kutatóárokban (15. kép).⁷¹ A lovak csontjai rossz megtartásúak, porózus álla-

⁷⁰ Csikány 2000. 20. o.

⁷¹ A sírhely vélhetően több ló maradványát rejt, a hitelesítő kutatás során nem volt mód a sírgödör teljes feltárására.

gúák voltak. Megfigyelhető volt, hogy döntő többségében a vázak fedésben voltak egymással, különösebb rendszer nélkül, különböző pozíciókban temették el az állatokat. A lovakról leszedték felszerelésüket, általánosságban a patkókat is eltávolították. A kutatóárokban egy ló teljes váza (5. számú váz) került felszedsre. A munkálatok végeztével a maradványokat geotextillel fedték le, és a földhalom is visszaállításra került.

A 2018–2019. évi feltárás során bizonyosságot nyert, hogy a köemlékkel és földhalommal is jelölt – az emlékezettörténetben katonai temetési helyként számon tartott – sírhely valójában lovak maradványait rejt. A feltárások során a temetési hely gödréből emberi csontok nem kerültek elő. A megtalált lócsontvázakat a régészeti megfigyelések alapján hipotetikusán az 1849. augusztus 3-i herkálypusztai ütközet során elhullott, majd a harcokat követően eltemetett állatok maradványaiként interpretáltuk. Az újkori döngkút-értelmezésnek több megállapítás is ellene mond: egyrészt a temetési hely kizárólag lovak maradványait rejtette, másrészt a vizsgált területnek a szabadságharc után viszonylag korán, már 1849 és 1851(?) között kialakult a katonai emlékhely-jellege. A sírgödör zárt betöltéséből származó gránátrepeszek és a sztratigráfiai megfigyelések kizárják az 1848/1849 előtti temetés lehetőségét. A lómaradványok elföldelésének *terminus ante quem*-jét a katonai emlékhely kialakulásának ideje és Krisztl Antal (†1859) feliratos síremléke adhatja meg. A temetési hely gödrének betöltésében későbbi markáns beásás nyoma nem volt megfigyelhető, a rétegtani vizsgálatok tanúsága szerint a helyszínt nem bolygatták.

MELLÉKLET

Az „ulánus-temető” köemlékei

Az ulánusok emlékműve egy fél oszlopot formáz, közepéből egy kovácsoltvas ulánus lándzsa (dzsida) emelkedik ki, hegye alatt – az eredeti fegyverhez hasonlóan – egy vaslemezből készült fecskefarkas zászló helyezkedett el korábban, amely eredetileg fekete-sárga színűre volt festve.⁷² A zászló alatt díszítményként egy kovácsoltvas babérokoszorúval ékesített osztrák 1827 M lovas tiszti szablya foglalt helyet. Az oszlop alapanyaga a Süttő környékén bányászott vöröses színű mészkő. Az emlékmű felirata: „Dem Andenken / in dem Gefechte bei / Ács / am 3-ten August 1849. gefallen / Tapferen / von 1-ten Uhlanen Regiment / Graf CIVALART / Ihr OBERST”.⁷³ Az ulánusok emlékműve jelenleg igen rossz állapotban van. Az oszlop felső része szétfagyott, ezt – feltehetően az 1988. évi áthelyezés után – ugyan kiegészítették, és felső részét egy fém bilinccsel fogták össze. A lándzsáról az idők folyamán sajnálatos módon valamennyi díszítést – ideértve a lándzsacsúcsot is – eltulajdonították. A zászló fém lapját később ugyan pótolták, ennek formája azonban nem egyezik az eredetiével. Az emlékmű ma az Igmándi erőd-nél található.

A cs. kir. I. (Civalart) ulánusezred emlékműve, 2018

⁷² Az ácsi csata és emlékei, 1894. 3. o.

⁷³ „Az I. gróf Civalart ulánus ezred 1849. augusztus 3-i ácsi ütközetben elesett bátrak emlékére [állíttatta] ezredesük.”

A 10. sorgyalozezred süttői vörös mészkőből készült emlékműve egyszerű kialakítású, téglatest alakú formát mutat. Szöveges mezőjében a következő felirat olvasható: „Dem andenken der in dem Gefechte / bei Acs am 3ten August 1849 im Kampfe / für Kaiser und Vaterland gefallenen Bruder / das Officiers Corps / des k.k. 10ten Linien Infanterie Regiments”.⁷⁴ A kőemlék ma az Igmándi erődnél található.

A cs. kir. 10. (Mazzuchelli-) sorgyalozezred emlékműve, 2018

A 4. sorgyalozezred kőemléke a három herkálypusztai ezredemlékmű közül a legmonumentálisabb: mintegy 240 cm magasságú, gondosan megmunkált sztélé, amelyet ugyancsak süttői mészkőből alakítottak ki. Az emlékművet eredetileg négy kőoszlop által tartott, kovácsoltvas lánc szegélyezte. A sztélén a következő felirat olvasható: „DENKMAL / DER / IN DEN SCHLACHTEN / AM 2 UND 11. JULI 1849 / GEFALLENEN / KRIEGER / DER / INFANTERIE REGIMENTS / HOCH UND DEUTSCHMEISTER / Gewidmet dem Officir. Corps”.⁷⁵ A felirat alatt egy karddal ékesített koszorút megjelenítő féldombormű látható, amely az archív fotók tanúsága szerint eredetileg festett volt.

⁷⁴ „Az 1849. augusztus 3-i ácsi csatában a császárárt és a hazáért vívott harcban elesett testvéreinek [állította] a cs. és kir. 10. sorgyalozezred tisztja kara.”

⁷⁵ „A Hoch- und Deutschmeister gyalozezred 1849. július 2-i és 11-i csatákban elesett harcosainak emlékműve. Állította a tisztja kar.”

Az emlékmű felső része timpanonos kialakítású, amelyet a Német Lovagrend keresztje díszít.⁷⁶ Az emlékmű hátoldalán az ezred 1849. július 2-i és 11-i komáromi összecsapásokban elesett 49 katonájának neve van felvésvé. Sajnos a nevek nagy része napjainkban már nehezen olvasható.⁷⁷ Az 1879-ben megjelent von Treuenfest-féle ezredtörténet az emlékművet is leírta: „Az emlékmű egy domb tetején áll Herkály mellett, minden irányból egy mérföldre ellátászik. Maga [az emlékmű] egy vörös márvány obeliszk, 12 láb magas, felül lefelé fordított fáklyaköteg, amit egy sisak koronáz meg.”⁷⁸ Az ismertetés alapján vélelmezhető, hogy a köemlék jelenlegi formájában csonka. A szövegben jelzett 12 láb 372 cm-nek felel meg, a köemlék jelenlegi magassága csupán 240 cm, továbbá a timpanon tetejének kiképzése szintén egy ma már hiányzó, további díszítő részt valószínűsít. A köemlék ma az Igmándi erődnél található (a kovácsoltvas láncokat tartó oszlopok közül három került át új helyére).

A cs. kir. 4. (Hoch- und Deutschmeister) sorgealozezred emlékműve, 2018

⁷⁶ A cs. kir. 4. gyalozezred tulajdonosa a Hoch- und Deutschmeister, vagyis a Német Lovagrend mindenkori nagymestere volt. 1849-ben a tisztséget Habsburg-Tescheni Vilmos Ferenc Károly főherceg (1827–1894) töltötte be.

⁷⁷ Az ezredtörténet szerint július 2-án az ezredből elesett báró Heinrich von Adelsheim hadnagy, négy legény, megsebesült két tiszt és hét legény. Július 11-én halálosan megsebesült és egy nappal később meghalt Christian Uhle hadnagy, elesett egy őrvezető, húsz legény, megsebesült 62 katoná, továbbá a Herzinger gránátos osztályba beosztott 4-es gránátosok közül megsebesült egy tiszt és 14 legény. Az emlékmű hátulján olvasható névsor minden bizonnyal a sebesüléseikbe később belehalt katonákat is tartalmazza. *Treuenfest* 1879. 571., 576. o.

⁷⁸ *Treuenfest* 1879. 618. o.

A herkályi temetőben a mai napig az eredeti helyén látható az a köemlék, amely a cs. kir. 10. gyalogezred tisztje, August Baumann főhadnagy (1827–1849) sírhelyét jelöli. A süttői vörös mészkőből faragott, gúla alakú síremléket egy kereszt díszíti, alatta német nyelvű sírfelirat, valamint külön sírvers olvasható: „AUGUST BAUMANN / K.K. OBERLEUTNANT / IM 10TEN INF. REGT. / GEBOREN DEN 7TEN AUGUST 1827 / GEFALLEN DEN 3TEN AUGUST 1849 / EN FEINDES KUGEL TRAF / DAS JUNGE LEBEN / DER PFLICHT DER TREU / DEM VATERLAND ERGEBEN”.⁷⁹ Baumann főhadnagy volt osztrák részről a Herkály környéki harcok egyetlen tisztí vesztése 1849. augusztus 3-án. Rajta kívül a 10. gyalogezredből Alois Teyrowski hadnagy, ezredsegéd-tiszt esett el aznap, őt azonban már visszavonulás közben, a Concó-patak torkolatának közelében érte a halálos találat.⁸⁰

August Baumann cs. kir. főhadnagy (†1849) síremléke, 2018

⁷⁹ „August Baumann cs. kir. főhadnagy a 10. gyalogezredben, született 1827. augusztus 7-én, elesett 1849. augusztus 3-án...”

⁸⁰ *Geschichte* 1888. 555. o.

A temető egykori bejárata közelében egy vörös mészkő emlékmű jelöli egy – a történeti hagyomány alapján korábban – a herkálypusztai harcokhoz kötött temetési hely megközelítőleg 8×5 m-es földhalmát. Az emlékművet lezáró kereszt talprijén az 1849-es évszám, míg annak talprijén a „Den / Tapferen / Kameraden”⁸¹ felirat olvasható. A kőemlék ma igen rossz állapotban van. Téglából készült alapozása szétfagyott, a kereszt talprijától szolgáló kötőanyag megdőlt, maga a kereszt pedig néhány éve a földre zuhant. A kőemlék keresztje egy régebbi időpontban, feltehetőleg még 1918 előtt törött le először, de később kijavították. Az újra letört kereszt rész a komáromi Klapka György Múzeumba került 2018-ban.

„A bátor bajtársaknak” állított kőkereszt

⁸¹ „A bátor bajtársaknak”.

BIBLIOGRÁFIA

- A herkály elleni kitörés, 1870. A herkályi erődített osztrák tábor elleni kitörés 1849. aug. 3-án. *A Honvéd*, 1870. február 24. 50–52. o.
- A megcsúfolt Komárom, 1896. A megcsúfolt Komárom. [Szerző nélkül.] *Komáromi Lapok*, 1896. november 28. 2. o.
- Petőfi-jelentés, 1957. A Petőfi eltűnésére körülményeinek tisztázására kiküldött román–magyar akadémiai munkaközösség jelentése. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, 10. (1957) 3–4. sz. 237–261. o.
- Az aradi golgotán, 1933. Az aradi golgotán befejezték a vértanúk sírjainak a kegyeletes feltárását. [H. I.] *Erdélyi Lapok*, 1933. szeptember 21. 8. o.
- Az ácsi csata és emlékei, 1894. Az ácsi csata és emlékei. 1849. augusztus 3. [Orion.] *Komáromi Lapok*, 1894. augusztus 4. 1–3. o.
- Bátori Schulcz eml.* 1870. Bátori Schulcz Bódog emlékiratai. Kiadta és s. a. r. *Egervári Ödön*. Pest, 1870.²
- Borovszky* 1907. Komárom vármegye és Komárom. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. *Borovszky Samu*. Budapest, 1907.
- Breit* 1898. III. k. *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczának katonai története 3. A nyári hadjárat. Budapest, 1898.
- Csikány* 2000. *Csikány Tamás*: Honvédtűzérés az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Csikány – Rácz* 2009. *Csikány Tamás – Rácz Miklós*: 1849-es erődítések Cibakháza határában. *Várak, kastélyok, templomok*, 2009. 1. sz. 10–13. o.
- Das 10. Infanterie-Regiment, 1850. Das 10. Infanterie-Regiment... [Szerző nélkül.] *Oesterreichischer Soldatenfreund*, 1850. július 23. 393. o.
- Esetek, 1903. Esetek. [Szerző nélkül.] *Magyarország*, 1903. február 11. 6. o.
- Fehér* 2010. *Fehér Csaba*: Tóth-Kurucz János – A leányvári kövek vallatója. Tata, 2010.
- Fertőy* 1875. Fertőy Imre. *Komárom*, 1875. január 24. 4. o.
- Fritz – Négyesi – Szabó et al.* 2015. *Fritz Beke Éva – Négyesi Lajos – Szabó András – Dénes Kálmán – Padányi József*: Az Ács–herkálypusztai honvéd emlékmű kutatása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 4. sz. 1095–1104. o.
- Gelich* 1882. III. k. *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. III. k. Budapest, 1882.
- Geschichte, 1888. Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Oskar II. Friedrich König von Schweden und von Norwegen no. 10 von Seiner Errichtung 1715 bis November 1888. [Szerző nélkül.] Wien, 1888.

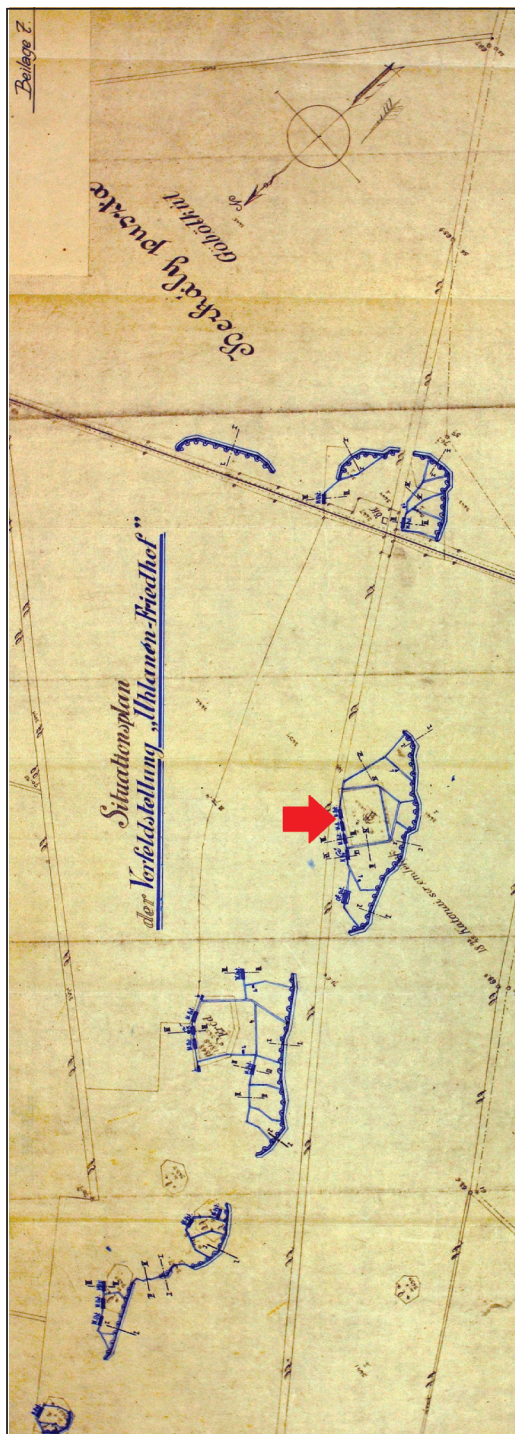
- Heltai* 1938. *Heltai Jenő*: A komáromi híd. *Pesti Hirlap*, 1938. október 9. 3. o.
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: „Tenni kevés, de halni volt esély.” Az 1849. évi nyári hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 2. sz. 223–276. o.
- Hermann* 2004. *Hermann Róbert*: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.
- Hermann* 2019. *Hermann Róbert*: Komáromi csataképek (1848–1849). Komárom, 2019.
- Hicks – Beaudry* 2006. *Historical Archaeology*. Ed. *Dan Hicks – Mary C. Beaudry*. Cambridge–New York–Melbourne, 2006.
- Huszár* 1998. *Huszár János*: Az ihászi csata az emlékezet tükrében. *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok*, 17. (1998) 105–114. o.
- Kedves* 1994. *Kedves Gyula*: A szabadságharc utolsó győztes csatája (az 1849. aug. 3-i komáromi kitörés). In: Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Szerk. *Kiss Vendel*. Komárom, 1994. 103–110. o.
- Klapka* 1886. *Klapka György*: Emlékeimből. Budapest, 1886.
- Klapka-szobor ünnepély, 1896. Klapka-szobor ünnepély. [Szerző nélkül.] *Komárommegyei Értesítő*, 1896. november 25. 2. o.
- Klapka* 1892. Klapka György. 1820–1892. [Régi honvéd.] *Vasárnapi Ujság*, 1892. május 22. 353–354. o.
- Megjelent Bátori Schulcz eml. 1870. Megjelent Bátori Schulcz Bódog emlékiratai az 1848/9 ki szabadságharcról... *Fővárosi Lapok*, 1870. január 27. 91. o.
- Melles* 1890. *Melles Ernő*: A vízaknai honvédsír. *Pesti Hirlap*, 1890. július 10. 3–4. o.
- Nagy* 2013. *Nagy Nándor*: A hatvani 1849-es honvédsírhely múltja. In: Hőseink nyomában. Tanulmányok a hadisírok kutatásáról. Szerk. *Tóth Zsolt*. Budapest, 2013. 35–63. o.
- Newman – Cranstone – Howard-Davis* 2001. *Richard Newman – David Cranstone – Christine Howard-Davis*: The Historical Archaeology of Britain, c. 1540–1900. Stroud, 2001.
- Négyesi* 2010. *Négyesi Lajos*: Az 1710. évi romhányi csata a terepkutatók tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 4. sz. 862–875. o.
- Négyesi* 2014. *Négyesi Lajos*: Gábor Áron elrejtett ágyúi. In: Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk. *Hermann Róbert – Benkő Levente*. Barót-Szepestszentgyörgy, 2014. 272–283. o.

- Petheő* 1999. *Petheő Attila*: Az 1849. augusztus 3-i kitörés története. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szerk. *Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás és Zakar Péter*. (Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 12.) Szeged, 1999. 111–122. o.
- Polgár – Schmidtmayer* 2013. *Polgár Balázs – Schmidtmayer Csaba*: Az 1849-ben Gönyűnél megsemmisült osztrák hadianyag-szállító uszály régészeti kutatása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 1. sz. 167–176. o.
- Polgár – Soós* 2018. *Polgár Balázs – Soós Zoltán*: A segesvári ütközet régészeti kutatása (2018). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 18. (2018) 251–265. o.
- Polgár – Soós* 2019. *Polgár Balázs – Soós Zoltán*: Régészek a harcmezőn. A segesvári ütközet színterét kutatták. *Magyar Honvéd*, 30. (2019) 8. sz. 50–51. o.
- Rüstov* 1866. II. k. *Friedrich Wilhelm Rüstov*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. II. k. Ford. *Áldor Imre*. Pest, 1866.
- Sutherland – Holst* 2005. *Tim Sutherland – Malin Holst*: Battlefield Archaeology – Guide to the Archaeology of Conflict. *British Archaeology Jobs Resource*, November 2005.
- Szénássy* 1989. *Szénássy Zoltán*: Komárom ostroma 1849-ben. Komárom, 1989.
- Szénássy* 1992. *Szénássy Zoltán*: Klapka György. (2., bővített kiadás.) Pozsony, 1992.
- Szillányi* 1851. Komorn im Jahre 1849, mit besonderem Hinblick auf die Operation der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag von *Szillányi*. Leipzig, 1851.
- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek.) Budapest, 1887.
- Tóth* 2013. *Tóth Zsolt*: Az aradi vértanúk sírjainak kutatása és feltárása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 1. sz. 187–204. o.
- Treuenfest* 1879. *Gustav Amon von Treuenfest*: Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Hoch- und Deutschmeister Nr. 4. Wien, 1879.
- Wellenborn* 1897. *Carl Fischer Von Wellenborn*: Graf Civalart-Uhlanen in den Jahren 1848 und 1849. Wien, 1897.
1849. augusztus 3. 1849. augusztus 3. [Szerző nélkül.] *Komárommegyei Hirlap*, 1933. augusztus 5. 1. o

2. kép: Ütközet Herkálypusztánál (színes litográfia)⁸³

⁸³ Hermann Róbert magángyűjteményéből. *Hermann* 2019. 148., 158. o.

3. kép: Az „ulánus-temető”⁸⁴

⁸⁴ „1. A komáromi Öregvár tervrajza. 2. Ellenséges állások terve az Ulánus temetőnél.” Készítési ideje feltételezhetően 1890 utánra tehető. Lelőhelye: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Térképtár, jelzete: G I h 185/261.

4. kép: Az „ulánus temető” napjainkban

5. kép: A cs. kir. 1. ulánuszred emlékműve, 1930⁸⁵

⁸⁵ Archív fénykép Legát István magángyűjteményéből.

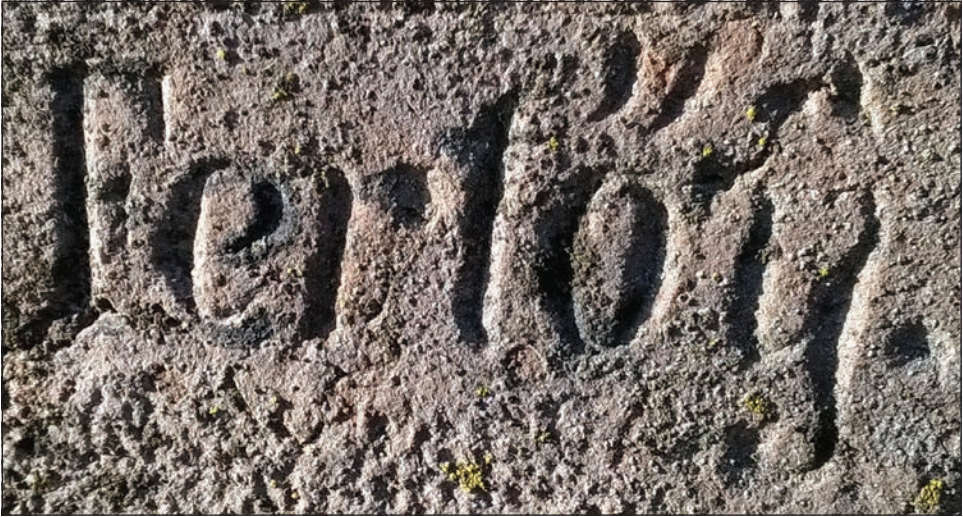

6. kép: A cs. kir. 4. sorgyalozezred emlékműve, 1930⁸⁶

7. kép: Az „ulánus-temető” földhalmja a kökeresztel, 2015

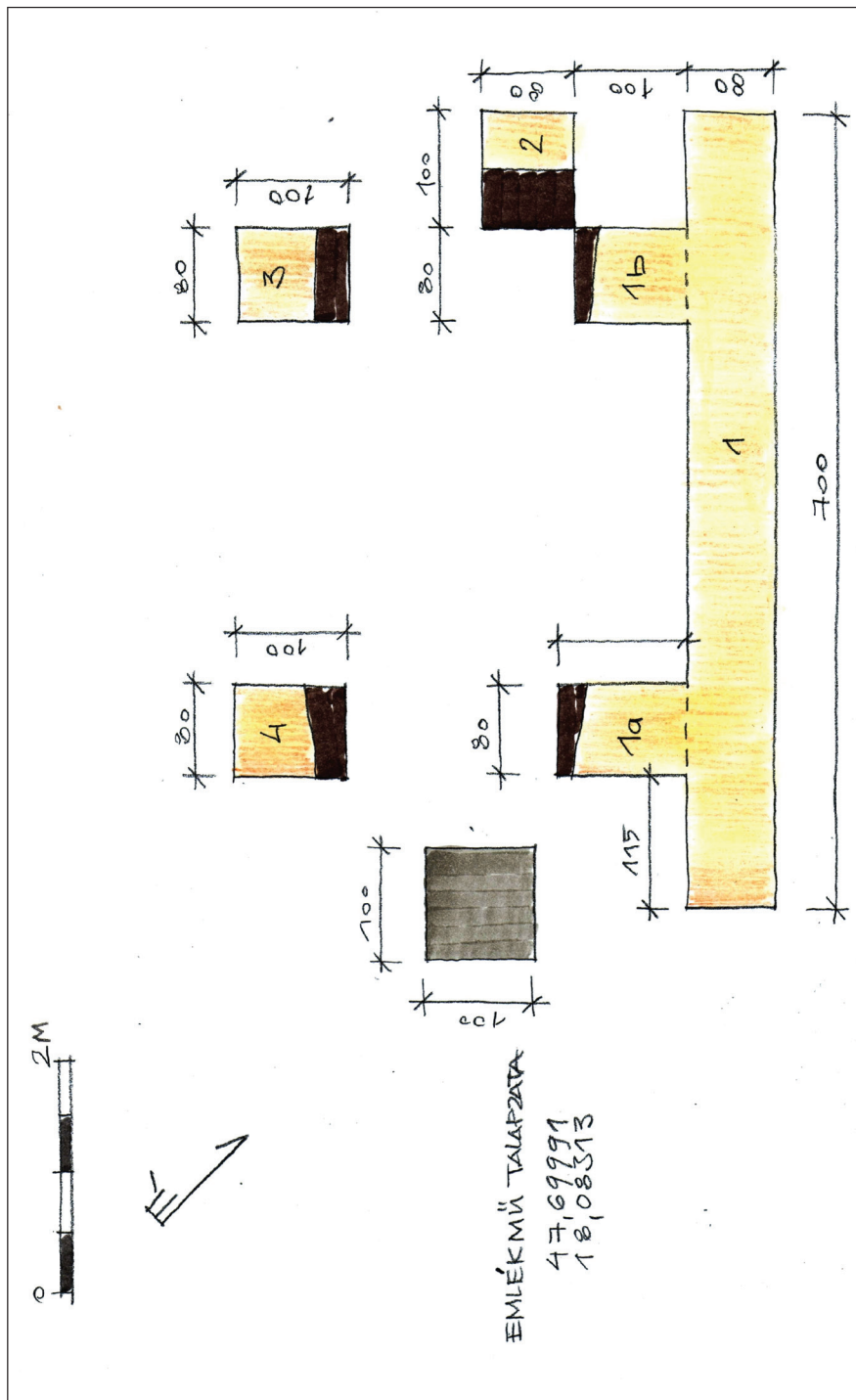
⁸⁶ Archív fénykép Legát István magángyűjteményéből.

8. kép: Fertőy Imre komáromi kőfaragó személyének jelzése:
„A bátor bajtársaknak” állított köemlék talapzatán, 2018

9. kép: Krisztl Antal (†1859) síremléke, 2019

10. kép: A 2018/1-2-3-4. számú kutatóárok és a 2018/1a, illetve 2018/1b jelzésű szonda felszínrajza a sírgödör följának részleteivel, Molnár Ferenc rajza

11. kép: Ló csontvázának részlete a 2018/1a jelzésű szondában

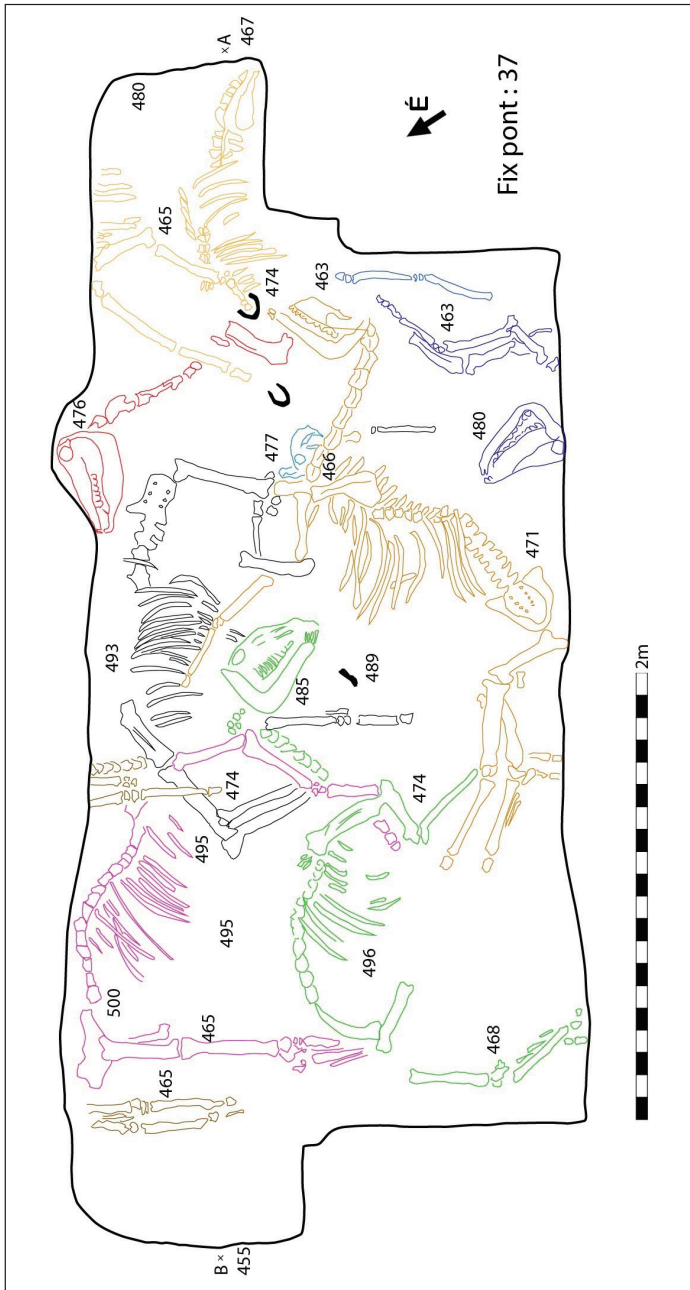
12. kép: A 2019/1–2 jelzésű kutatóárkok északnyugat felől

13. kép: 1811 M 7 fontos rövid- vagy egy 1842 M 7 fontos hosszú tarack gránátrepeszei, 2019

14 kép: 2019. évi két, egybenyitott kutatóárok felszínének részlete

15. kép. A 2019. évi két, egybenyitott kutatóárok felszínrajza a felfedezett lócsontvázakkal

Ferenc Bálint – Balázs Polgár – Anna Pórszász

ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF MILITARY HISTORY IN THE “UHLAN CEMETERY”
OF KOMÁROM-HERKÁLYPUSZTA, 2018–2019

(Abstract)

The “uhlan cemetery” of Herkálypuszta today belongs to the suburbs of Komárom. The cemetery surrounded with a bank is an important memorial site of the battles of the war of independence of 1848–1849 in Komárom. In the years following the war of independence three monuments made of stone and two gravestones were established. At the supposed sepulchral mound of the soldiers that is also marked by a cross made of stone the Faculty of Military Science and Officer Training of the National Service University, the Klapka György Museum and the Museum of Military History did field research in 2018 and 2019. During the work of 2018 the researchers managed to mark the spatial borders of the sepulchral space, and with probe excavations they also observed the details of the skeletons of a horse. The work continued with the cooperation of several institutions in 2019, at the occasion of the 170th anniversary of the breakout of Komárom. During the excavations of 2019 it turned out that the supposed military cemetery really contains only the remains of horses, and the skeletons of the 9 animals found in the grave were hypothetically interpreted as the remains of horses died and buried in the battle of Herkálypuszta on 3 August 1849.

Ferenc Bálint – Balázs Polgár – Anna Pórszász

MILITÄRHISTORISCHE ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN AUF DEM
„ULANEN-FRIEDHOF“ VON KOMÁROM-HERKÁLYPUSZTA (2018–2019)

(Resümee)

Der „Ulanen-Friedhof“ von Herkálypuszta gehörte heute zum Außengebiet von Komárom (Komorn). Der von einem Erdwall umgebene Friedhof ist eine bedeutende Gedenkstätte der Kämpfe der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–1849 in Komárom. In den Jahren nach dem Freiheitskampf wurden hier mehrere steinerne Gedenkstätten, so drei Denkmäler und zwei Grabdenkmäler, aufgestellt. Bei der Grabstätte des vermuteten militärischen Bestattungsortes, der auch mit einem Steinkreuz markiert ist, wurden im Jahr 2018–2019 von der Fakultät für Militärwissenschaft und Honved-Offiziersausbildung der Nationalen Universität für den Öffentlichen Dienst, vom Klapka-György-Museum sowie vom Museum für Militärgeschichte Feldforschungen durchgeführt. Im Laufe der Arbeiten im Jahr 2018 konnten die territorialen Ausdehnungen des Bestattungsortes abgegrenzt werden. Zudem konnte durch erschließende Sondierungsarbeiten ein Teil des Skeletts eines Pferdes beobachtet werden. Zur Fortsetzung der begonnenen, mehrere Institutionen umfassenden Arbeiten bot im Jahr 2019 der 170. Jahrestag des Ausbruchs von Komárom im Jahr 1849 eine Möglichkeit. Im Laufe der Erschließung des Jahres 2019 entstand Gewissheit, dass sich im Grab, das sowohl mit einem Steinandenken als auch mit einem Erdhügel markiert ist und in der Geschichte der Andenken als militärischer

Bestattungsort registriert ist, im Grunde nur die Überreste von Pferden verbergen. Das Skelett der gefundenen 9 Pferde haben wir hypothetisch als Überreste derjenigen Tiere interpretiert, die während des Gefechts bei Herkálypuszta am 3. August 1849 gefallen waren und bestattet wurden.

Ferenc Bálint – Balázs Polgár – Anna Pórszász

FOUILLES D'HISTOIRE MILITAIRE DANS LE « CIMETIÈRE DES UHLANS »
DE KOMÁROM–HERKÁLYPUSZTA (2018–2019)

(Résumé)

Le « cimetière des Uhlans » de Herkálypuszta appartient aujourd'hui à la périphérie de Komárom. Ce cimetière, entouré d'un terre-plein, est un lieu de mémoire important des batailles de Komárom qui se sont déroulées lors de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1848–1849. Dans les années qui ont suivi la guerre d'indépendance, plusieurs monuments en pierre dont trois mémoriaux et deux tombeaux ont été érigés à cet endroit. En 2018–2019, la Faculté de Science militaire et de Formation d'officiers de l'Université des Services Publics, le Musée Klapka György et le Musée d'Histoire militaire ont effectué des fouilles à la tombe marquée d'une croix en pierre du site funéraire militaire supposé. Les travaux de 2018 ont permis de délimiter le site funéraire et d'observer des fragments de carcasse d'un cheval. Ces travaux, menés conjointement par plusieurs institutions, se sont poursuivis en 2019 à l'occasion du 170e anniversaire de la sortie de Komárom de 1849. Les fouilles de 2019 ont permis de constater que la tombe marquée d'un monument en pierre, considérée comme un site funéraire militaire dans la mémoire historique, ne contient que des restes de chevaux. Selon notre hypothèse, les 9 carcasses de cheval retrouvées seraient les restes de chevaux abattus dans la bataille de Herkálypuszta du 3 août 1849.

Ференц Балинт – Балаж Полгар – Анна Порсас

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
НА «УЛАНСКОМ КЛАДБИЩЕ» В КОМАРОМ-ХЕРКАЙПУСТА, 2018–2019 ГГ.

(Резюме)

«Уланское кладбище» (Ухланен Фридрих) в Херкайпуста сегодня принадлежит окраине Комарома. Кладбище, обрамленное зеленым холмом, является значительным местом памяти сражений в Комарно в ходе революции и борьбы за свободу 1848–1849-их годов. В последующие годы борьбы за свободу здесь было возведено много каменных памятников, в том числе три мемориальных памятника и две надгробных памятника. В 2018–2019-их годах проводились Военно-научным Факультетом Национального Университета Общественной Муниципальной Службы, Музеем Дьёрдь Кlapka и Военно-историческим Музеем полевые исследования у предполагаемого места военного захоронения, у могильного холма, отме-

ченного каменным крестом. В ходе работ 2018-ого года удалось ограничить пространственные размеры места захоронения, и посредством раскопок зондирующего характера удалось заметить деталь скелета одной лошади. Продолжению начатых работ в 2019-ом году, охватывающих многие заведения служил повод 170-ей годовщины прорыва у Комаром в 1849-ом году. Во время раскопок, в 2019-ом году было подтверждено, что в истории памяти обозначенным каменным памятником и земляным холмом, считавшим местом солдатского захоронения, в действительности могила скрывает только останки лошадей. Скелеты 9-и найденных лошадей гипотетически интерпретированы как останки животных, которые погибли в битве при Херкайпусте и были захоронены 3-его августа 1849-ого года.